

Hannu Välimäki

T. P. VIRKKUNEN

USKONNONPEDAGOGINA

Elämä ja toiminta

Timo Päiviö (T. P.) Virkkunen syntyi 15.4.1905 Helsingissä professori Paavo Virkkusen poikana. Ylioppilaaksi tultuaan (1923) hän valmistui filosofian kandidaatiksi (1926) ja auskultoi oppikouluja varten (1929). Teologisen erotutkinnon suorittuaan (1930) hänet vihittiin papiksi (1931). Teologian kandidaatin (1943) ja lisensiaatin tutkintojen jälkeen (1948) hän valmistui teologian tohtoriksi vuonna 1957.

Vuosina 1931–1949 Virkkunen toimi Helsingin toisen suomalaisen lyseon uskonnon, filosofian alkeiden ja latinan vanhempana lehtorina. Hän toimi Kristillisen Kulttuurin liiton pääsihteerinä 1948–1953 sekä 1953–57 ollessaan Helsingin va. opettajakorkeakoulun uskonnon ylimääräinen lehtori (1953–60). Vuosina 1960–68 hän oli Helsingin normaalilyseon uskonnon ja siihen liitettyjen aineiden yliopettaja ja Helsingin yliopiston käytännöllisen teologian vt. apulaisprofessori 1966–69.

Virkkunen oli Sukupuoli- ja siveellisyyskasvatuksen keskustoimikunnan jäsen (1948–51), Kristillisen Kulttuurin Liiton puheenjohtaja (1957–69) ja peruskoulun opetussuunnitelmakomitean uskonnon ainejaoston puheenjohtaja (1966–70). Virkkunen opiskeli Saksassa uskonnonpedagogiikkaa ja psykologiaa (1939, 1951) ja oli Asla Fullbright -stipendiaattina USA:ssa (1965–66) tutustuen erityisesti Jean Piaget'n ajatteluun.

Professori Virkkunen kuoli 26.3.1980.¹

Suomen uskonnonopettajain liitto toimintakanavana

T. P. Virkkunen kuului Helsingin uskonnonopettajien kerhoon, jonka piirissä heräsi ajatus valtakunnallisen uskonnonopettajien liiton perustamisesta. Kolmannessa yleisessä kokouksessaan (1936) uskonnonopettajat päättivät yhteistoimintaansa tehostakseen perustaa Suomen uskonnonopettajain liiton (SUOL). Vuonna 1938 perustetun SUOL:n tehtävänä oli syventää uskonnonopetusta ja kristillistä elämänkäsitystä, edistää jäsentensä kasvatustieteellistä ja tieteellistä harrastusta sekä kehittää uskonnonopetusta pedagogisesti. Myös yleisten uskonnonopettajien kokousten järjestelyvastuu siirtyi sille. Liiton hallitukseen tuli neljä jäsentä ja kaksi varajäsentä, joista toinen oli T. P. Virkkunen. Hallitus valitsi liiton puheenjohtajaksi

Aarne Auvisen ja sihteeriksi Virkkusen, joka hoiti tehtävää 1938–45 ja toimi sen jälkeen vielä puheenjohtajana 1949–67.²

Valmistellessaan neljättä yleistä uskonnonopettajien kokousta (1939) SUOL:n hallitus hyväksyi puheenjohtaja Auvisen ja sihteeri Virkkusen ehdotuksesta kokouksen teemaksi raamattuopetuksen, koska koulu-uudistus näytti vaikuttavan juuri sen asemaan. Virkkunen vaati myös, että oppikoulua uudistettaessa uskonnonopettajienkin oli otettava kantaa ai-neensa opetuksen kehittämiseen.³

Lisää raamattuopetusta, vähemmän kirkkohistoriaa oppikoulun uskonnonopetukseen

Neljännessä uskonnonopettajien kokouksessa (1939) pitämässään esitelmässä Virkkunen totesi, että turvautuminen Jumalaan edellytti tietoa hänestä ja pyrkimystä hänen yhteyteensä. Kuten kristillisessä kasvatuksessa oli tunteeseen vetoava ja tiedollinen puolensa, uskonnonopetuksessakin oli kasvattava ja opettava momenttinsa. Koska kristillisyyttä sitoutui kiinteästi Raamattuun, nuoret oli opastettava lukemaan sitä jatkuvasti ja ymmärtämään se oikein. Heidän oli saatava tutustua koko Raamattuun ja oppittava tuntemaan ensin VT:n Jumala ja sitten UT:n Kristus.

Uskonnonopetuksen erikoistehtävä oli raamattutiedon opettaminen. Raamatun ymmärtämiseksi oppilaiden oli saatava johdanto-opillisia ja aikahistoriallisia tietoja Raamatun kirjoista. Raamatun historiallisen yhteyden hahmottamiseksi sen eri kohdat oli saatettava oikeisiin yhteyksiinsä. Se edellytti raamattuopetuksen uudistamista erottamalla ala- ja keskias-teen opetus toisistaan erillisiksi jaksoiksi. Ala-asteella olisi keskitytty ulko-naisiin tapahtumiin, lähinnä historiallisten henkilöiden elämänvaiheisiin sekä keskiasteella profeettoihin ja heidän sanomaansa. Raamattuopetuksen tehtävä oli selvittää Raamatun sanoman historiallinen kehitys ja antaa kokonaiskuva sen sisältämästä totuudesta. Dogmatiikan eli uskonopin oli annettava lopuksi systemaattinen kuva UT:sta ja kristinuskosta.⁴

Virkkunen oli tyytymätön vuoden 1916 oppiennätyksiin. Keskikoulun raamattuopetuksen suurimpana epäkohtana hän piti historiallista järjestystä, joka ei ottanut huomioon oppilaiden kulloistakin uskonnollista kehitysvaihetta. Että oppilaat olisivat ymmärtäneet kristilliset käsitteet oikein, keskikoulun raamattuopetus oli toteutettava kahdessa osassa käsittelemällä ensin havainnollinen ja toiminnallinen aines ja sen jälkeen ab-

straktimpaa ajattelua edellyttävä jakso. Näin menetellen Jeesuksen toiminta ja opetukset voitiin esittää oikeassa järjestyksessä, ja oppilaat saivat kokonaiskuvan kristinuskon sisällöstä jo ennen keskikoulun viimeistä luokkaa. Siten myös keskikouluun koulunsa päättävälle voitiin opettaa kristilliset käsitteet. Keskikoulussa voitiin opettaa myös kirkkohistorian, erityisesti ulko- ja sisälähetyksen henkilöitä. Viimeisellä luokalla piti varata aikaa nuorten eettisten kysymysten pohdiskelulle. Lukioon, jonka opetusaines oli liian suppea, piti ottaa myös raamattuopetusta ja dogmatiikkaa, että oppilaat voisivat voineet perehtyä Raamatun perusajatuksiin.⁵

Kirkkohistoria oli tullut oppikoulun uskonnonopetukseen monia muuta aineksia myöhemmin. Ennen maailmansotaa sen merkitys oli suuri silloisen historismin vuoksi: kristinuskon merkitys uskottiin voitavan osoittaa kirkkohistorian avulla. Oppilaat katsottiin voitavan johdattaa siveellisyteen tutustuttamalla heidät Raamatun ja kirkkohistorian persoonallisuuksiin, ja antamalla heidän näin seurustella ”ideaalisesti” historian suurten henkien kanssa. Nämä perustelut olivat vanhentuneet, koska kristinuskon asema maailmankatsomuksena oli muuttunut. Suomessakin sota-aika osoitti kristillisen maailmankatsomuksen merkityksen kansalle. Kristinuskoa ei voinut enää pitää vain historiallisena ilmiönä, vaan oppilaiden oli saatava etsiä sen todellinen olemus ja oivallettava sen sisältävän ainoan todellisen ratkaisun ajan ongelmiin. Myöskään formaalinen käsitys uskonnonopetuksen tehtävästä ei pätenyt enää: sen tehtävä ei ollut enää yleisen uskonnollisuuden herättäminen, vaan oppilaiden johdattaminen kristillisyyteen, että he voisivat ottaa sen elämänsä perustaksi. Tämä opittiin Raamatusta, ei kirkkohistoriasta. Kirkkohistoria saattoi kylä oikein opetettuna täydentää muuta oppiainesta.⁶

Uskonnonopetuksen merkitys ja sen uudistaminen

Juuri annettuja uskonnon oppiennätyksiä pidettiin viidennessä yleisessä uskonnonopettajien kokouksessa (1941) epäonnistuneina. Virkkunen oli saamaa mieltä, koska mm. keskikoulun ja lukion opetusaineksen järjestys oli jätetty ennalleen. Sen ja lukion aineksen suppeuden takia uskonnonopetuksen suurin puute oli, ettei se ollut kyllin kasvattavaa. Opetus painottui kirkkohistoriaan, koska vanhan humanistis-kristillisen pedagogiikan mukaan kristinuskko nähtiin ennen muuta historialliseksi ilmiöksi. Kristillinen maailmankatsomuskin piti selvittää sen ja dogma-

tiikan avulla. Raamattuun lukiossa ei enää tutustuttu, joten se jäi keskikoulussa opitun varaan. Uskonnonopetuksen oli kuitenkin aina painottava raamattuopetukseen, sillä kristinusko oli raamatullinen maailmankatsomus, jonka saattoi ymmärtää oikein vain Raamatun avulla. Lukiolaistenkin oli saatava tutustua Raamatun perusajatuksiin saadaksesen kokonaiskäsitteen profeettojen Jeesuksen ja Paavalin julistuksesta. Dogmatiikankin sitominen lujemmin Raamattuun teki siitä raamatullista teologiaa. Uskonnonhistorian avulla lukiossa voitiin selvittää myös kristinuskon suhde muihin uskontoihin. Lukioon olisi näin tullut aiemmin vain keskikouluun kuulunutta ainesta, ja uskonnon koko kurssi olisi voitu käsitellä kahdessa konsentrisessä kehässä. Tilaa tälle tuli supistamalla kirkkohistorian kurssia.⁷

Yliopettaja, tohtori Lauri Kaila katsoi Virkkusen pyrkineen vaikuttamaan ehdotuksellaan tekeillä olleisiin uskonnon oppiennätyksiin. Uskonnonopettajilla oli siten oikeus arvostella niitä julkisesti. Kailan mielestä uskonnonopetuksen perusteellinen uudistaminen ei ollut tarpeellista, sillä opettajien työtä ei helpotettu oppiennätyksiä muuttamalla; uskonnonopetus seurasi jo vuosisataisen tapaan ”Jumalan oman toiminnan jälkiä” maailmassa. Opetussuunnitelmia oli pyritty jo muuttamaan Virkkusen tavoin nuorison kehitykseen vedoten, vaikka nuorten uskonnollista kehitystä koskeva tutkimus oli vielä puutteellista. Kehitys oli siksi yksilöllistä ja suhteellista, ettei opetusta voinut rakentaa sen varaan.

Pahinta ehdotuksessa oli pelastushistoriallisesta opetusjärjestyksestä luopuminen irrottamalla Jeesuksen elämä VT:n taustasta, tyypistämällä se mielivaltaisesti sekä käsittelemällä Jeesuksen elämä ja opetukset eri luokilla. Se hajotti Jeesuksen persoonaa, syrjäytti VT:n, ajoitti opetuksen väärin ja keskittyi profeettoihin. Keskikoulussa piti lukea raamatunhistoriaa tai Raamattua, ja johtaa siitä kokonaiskuva Jeesuksesta ja Paavalista. Mukaan piti ottaa myös Psalmi, Sananlaskut, Saarnaaja ja Jobin kirja. ”Jumalan oman järjestyksen” mukaan ensin piti opettaa VI, sitten Jeesuksen elämä, kirkkohistoriaa sekä lopuksi uskon- ja siveysoppia. Tästä ei saanut luopua nuorten kehitysasteisiin vedoten. Raamatulta ei saanut ”ryöstää” aikaa lähtöksen merkkihenkilöille.⁸

Virkkunen totesi Kailan painattaneen luvatta Helsingin uskonnonopettajien kerhon asianharrastajakomitean alustukseksi laatimat ponnet. Hän kiisti yrittäneensä syrjäyttää VT:n uskonnonopetuksessa ja väittäneensä

kulttuurivirtausten olevan elämän rakentavin voimavara. Ilman dogmatiikkaa uskonnonopetus taas ei antaisi oikeaa kuvaa kristinuskon sisällöstä. Nuorison uskonnollista kehitystä koskeva tieto piti ottaa huomioon uskonnonopetusta suunniteltaessa⁹

Kasvattavaan opetukseen pyrkiessään Virkkunen tarkasteli uskonnonopetusta oppilaan kannalta uskonnonpsykologisin perusteluin. Opetuksen onnistumiseksi oli otettava huomioon oppilaan kulloinenkin kehitystaso. Kailakin hyväksyi kasvattavan opetuksen, mutta ”Jumalan omasta järjestyksestä” ei saanut poiketa eikä muuttaa VT:n ja UT:n keskinäistä suhdetta.

Ollakseen kasvattavaa myös lukion uskonnon opetusaines oli Virkkusen mukaan järjestettävä siten, että se vastasi nuorten polttaviin elämänskysymyksiin ja antoi heille mahdollisuuden selvittää suhteensa kristinuskoon. Kysymysten käsittely vasta dogmatiikan yhteydessä oli myöhäistä. Kirkkohistoriastakaan ei ollut siihen juurikaan apua. Siksi kirkkohistoriaa ja dogmatiikkaa oli luettava rinnakkain joka luokalla, jolloin oppilaille oli mahdollisuus saada vastauksia elämänskysymyksiinsä koko lukioajan. Se edellytti opetusaineen jakamista siten, että ensin tuli uskonnonhistoria, profeetat, Jeesus ja Paavali, sitten kristillinen maailmankatsomus (dogmatiikka) ja lopuksi kristillinen etiikka. Kirkkohistoriaksi voitiin jakaa eri luokille. Järjestely muutti kyllä oppiennätysten yksinkertaisen rakenteen mutkikkaammaksi, mutta uskonnonopetuksen ”erikoisen vastuunalaisen tehtävän” vuoksi kaikkia keinoja oli tutkittava sen kehittämiseksi entistä kasvattavammaksi.¹⁰

Asetus oppikoulujen opetussuunnitelmista (1941) määrittä evankelisluterilaisen uskonnon tehtäväksi tutustuttaa oppilaat kristinuskon sisältöön, antaa heille tietoja erityisesti Suomen kirkon elämästä ja toiminnasta sekä ohjata heitä evankelisen uskon ymmärtämiseen ja omaksumiseen. Opetuksen oli pohjaututtava Raamattuun ja kirkon historiaan. Uskontoa oli kaksi viikkotuntia kullakin luokalla. Oppilaille oli tarjottava kunkin ikäkauden tarpeita vastaavaa ainesta.¹¹

Sotien jälkeen Virkkunen korosti, että toisin kuin muita kouluaineita uskonnonopetuksen asema oli ollut ainaisen pohdinnan kohteena. Kun muut opettajat saivat keskittyä oppiennätysten ja opetusmetodien kehittämiseen, uskonnonopettajien oli jatkuvasti perusteltava aineensa oikeutusta, merkitystä ja tehtävää. Sotien jälkeen se olikin paikallaan, koska uskonnonopetuksen perusteet olivat muuttuneet sotia edeltävistä ajoista.

Uskonnonopetuksen merkitys riippui ratkaisevasti siitä sivistysihanteesta, johon kasvatusjärjestelmä tähtäsi. Kouluopetuksella oli pyritty joko individualistiseen tai yhtenäiseen kansalliseen sivistykseen. Ennen sotia ihanne oli individualistinen: oppilaiden oli saatava kehittyä yksilöllisten taipumustensa mukaisesti ilman että koulu ohjasi kehitystä ja vaikutti sivistyksen sisältöön. Sodan jälkeen koulukasvatuksen havaittiin perustuvan määrättyyn maailmankatsomukseen, jonka oppilaidenkin haluttiin omaksuvan. Maailmankatsomuksettoman valtion ihanteen näin vanhenuttua valtiot pyrkivät yhtenäiseen kansalliseen sivistykseen. Suomessa se tarkoitti nuorison ohjaamista omaksumaan maailmankatsomukseen kristinusko, joka kansallisesta heräämisestä lähtien oli ollut kansallisen sivistyksemme pohjana. Suomalais-kansallisen sivistyksen piti perustua kristinuskoon. Muualta lainatut katsomukset eivät tätä tehtävää täyttäneet.

Myös koulun uskonnonopetuksen asema oli nähtävä toisin kuin ennen. Oppilaita ei enää perehdytetty ”erääseen mahdolliseen maailmankatsomukseen muiden yhtä mahdollisten rinnalla”, vaan maailmankatsomukseen, jonka varaan koko suomalaisen sivistyksen täytyi rakentua. Kristinusko taas saattoi tulla sivistystä kannattavaksi voimaksi vain kouluopetuksen ja erityisesti uskonnonopetuksen avulla. Siksi uskonnonopetukselle oli annettava avainasema kaikilla asteilla ja kaikissa koulu- muodoissa. Se edellytti myös uskonnonopetuksen perusteellista uudistamista. Kiireisin tehtävä oli korjata sen suurin heikkous, historiallisuus. Saadakseen opetuksesta pohjan maailmankatsomukselleen oppilaiden oli voitava omaksua tiedot todellisina elämyksinä. Sen edellytti uskonnon tuntimäärän lisäämistä pedagogisesta minimistään. Jos uskonnonopetuksen tavoite jäi saavuttamatta, koko opetus menetti merkityksensä.¹²

SUOL:n vuosikokouksessa 1947 Virkkunen esitti komitean asettamista laatimaan uutta uskonnon opetussuunnitelmaa. Toive toteutui osin, kun liitolta pyydettiin lausunto koulujärjestelmäkomitean mietinnöstä. Myös Virkkunen kuului lausunnon laatineeseen jaostoon. Jaostossa pitämässään esitelmässä hän kritisoi voimakkaasti uskonnon opetussuunnitelmaa; uudistumatta uskonnonopetus ei voinut enää täyttää tehtävänsä. Sitä edellyttivät komiteaehdotus neliluokkaisesta keskikoulusta ja lukiosta sekä keskikoulun tiivis niveltäminen kansakouluun. Voimassa ollut opetussuunnitelmakaan ei ottanut huomioon oppilaiden oppimisedellytyksiä: sen mukaan heille haluttiin välittää vain määrätty tietoaaines riippumatta siitä, mitä he kunakin

ikäkautena eniten tarvitsivat. Siksi opetus ei tarjonnut aineksia oppilaiden henkiselle kasvulle. Nuoret oli ohjattava näkemään uskonnon arvo elämässään, ja korostettava opetussuunnitelmassa tiedon sijasta opetusainesta, jota sekularisoituneen ajan nuori tarvitsi henkiseen ja uskonnolliseen kasvuunsa.

Erityistä huomiota oli kiinnitettävä eettiseen opetukseen varsinkin keskikoulussa, jossa oppilaisiin saattoi vielä vaikuttaa käytännön ohjein ja Raamatun sekä ulko- ja sisälähetyksen merkkihenkilöiden tarjoamien siveellisten esikuvien avulla. Opetusaikaa etiikalle saatiin supistamalla raamatullista ainesta, mikäli keskikoulun raamattuopetus aloitettiin Jeesuksen elämänhistoriasta kertaamatta turhaan jo kansakoulussa käsiteltyjä VT:n kertomuksia. Keskikoulussa piti opettaa myös kirkkohistoriaa. Lukiossa tuli opettaa eikristillisiä uskontoja, Israelin uskonnonhistoriaa, Jeesus ja Paavali historiallisina henkilöinä sekä ylimmällä luokalla dogmatiikassa kristillisen maailmankatsomuksen sisältö ja kirkkohistoriassa sen vaikutus ja tulkinta eri aikoina sekä sen suhde muihin maailmankatsomuksiin.³

Pastori Erkki Rauha totesi Virkkusen haluavan supistaa Raamatun opettamista ja syrjäyttää sen henkilöt lähetystyön esikuvilla. Myös Virkkusen käsitys nuorten uskonnollisesta kehityksestä oli yksioikoinen. Torjuesaana Rauhan kritiikin Virkkunen totesi haluavansa supistaa raamatullista opetusainesta keskikoulussa, mutta lisätä sitä huomattavasti lukiossa ja muuttaa dogmatiikan opetus systemaattiseksi raamattuopetukseksi. Hän ei halunnut syrjäyttää Raamatun henkilöitä, vaan halusi heidän lisäksi opetetavan myös näitä tutumpia kirkkohistorian henkilöitä. Opetuksen uudistaminen oli joka tapauksessa ”ehdoton välttämättömyys”.⁴

SUOL jätti (1953) uskonnon opetussuunnitelmaehdotuksensa oppikoulun opetussuunnitelmakomitealle. Yleinen uskonnonopettajien kokous (1954) asetti myös toimikunnan seuraamaan opetussuunnitelman valmistelua. Toimikuntaan kuulunut Virkkunen katsoi opetussuunnitelmakomitean tehneen jo tärkeän ratkaisun asettumalla kasvattavan uskonnonopetuksen kannalle: referoivan ja objektiivisen opetuksen sijasta opettajan oli muovattava oppilaiden vakaumusta. Raamatulle oli annettava keskeinen sija myös lukiossa. Dogmatiikkaan hän suositti induktiivista metodologiaa: 1) ongelman asettaminen liittämällä dogmaattinen kysymys nuorten omiin tai ajan ongelmiin, 2) vastausten etsiminen ongelmiin Raamatusta ja 3) ratkaisujen todistaminen. Opetuksessa edettiin elämänkysymyksistä uskonkysymyksiin. SUOL:n toimesta opetussuunnitelmaan yritettiin saada vielä uusia asioita.⁵

Virkkusen mielestä varsinkin lukiossa systemaattisella opetusaineiksella oli suuri merkitys. Sen avulla oppilaille piti saada selväksi, mitä kristillinen elämä UT:n mukaan merkitsee. Suurin syy siihen, ettei 1950-luvun lukio tätä tehtävää täyttänyt, oli opetussuunnitelman painottuminen kirkkohistoriaan. Nuoret voitiin ohjata kristilliseen elämään systemaattisen aikeneksen varassa.¹⁶

Virkkunen korosti myös väitöskirjassaan (1956), ettei lukion opetussuunnitelma antanut kyllin mahdollisuuksia selvittää kristillisiä katsomuksia. Siksi uskonnonopetus ei ollut pystynyt selvittämään tulevalle sivistyneistölle kristillisen elämän todellista luonnetta. Päälimmäiseksi oli jäänyt kristinuskon legalistinen tulkinta. Modernin uskonnonpedagogiikan mukaan evankelisen uskonnonopetuksen tuli olla julistavaa sekä kasvattavaa ja johtaa kasvavat kristilliseen uskoon kunkin ikäkauden edellytykset huomioon ottaen. Uskonnonopetus oli uudistettava tämän päämäärän mukaiseksi. Uudistuksen peruslähtökohdat olivat Lutherilta: opetuksen sitominen Raamattuun ja kokonaiskäsitteksen antaminen sen sisällöstä sekä kasvavien kehityksen huomioonottaminen opetuksessa.¹⁷

Runsaat 10 vuotta myöhemminkin Virkkunen korosti samoja seikkoja: lukion raamattuopetuksen oli luotava pohja nuorten itsenäiselle Raamatun tutkimiselle antamalla heille kuva kristillisistä katsomuksista ja selittämällä heille Raamatun käsitteet. Oppilaille oli tässä iässä tarve koostaa yhtenäinen maailmakuva, joten heitä piti auttaa löytämään kristillisille katsomuksille sija omassa maailmankuvassaan. Nuorten kanssa oli keskusteltava ja etsittävä vastauksia katsomuskysymyksiin. Oppitunnin saattoi jakaa esimerkiksi kolmeen jaksoon siten, että ensiksi otettiin esille asiaan liittyvät ongelmat, sitten etsittiin niihin vastauksia Raamatusta ja viimeksi arvioitiin vastauksia ja tehtiin niistä johtopäätöksiä. Tämä tapahtui tiiviissä opettajan ja oppilaiden yhteistyössä vaihtelevin metodein. Tärkeintä oli auttaa oppilaat oivaltamaan, mikä merkitys kristillisillä katsomuksilla oli heidän omassa elämässään.¹⁸

Uskonnon oppikirjat

opetussuunnitelman toteuttajina ja muuttajina

Virkkunen laati neljä keskikoulun oppikirjaa sekä yhden kansakoulun ja yhden lukion uskonnon oppikirjan. Kertomansa mukaan (1979) hän oli ensisijaisesti pyrkinyt muuttamaan niillä opetussuunnitelmaa. Mm. ”Kes-

kikoulun uskontokirja I-III” -sarjan hän oli laatinut nimenomaan opetus-suunnitelman vastaisesti. Hän ei tehnyt myöskään kirjojaan raamatunhistorioiksi, vaan liitti kunkin raamatunkohdan jälkeen aina sen selityksen.¹⁹

Vanhan testamentin lukukirja (1940) syntyi IV yleisen uskonnonopettajien kokouksen toivottua SUOL:n ryhtyvän toimiin kouluraamatun aikaansaamiseksi. Opettajat olivat todenneet, miten vaikeaa aloittelevan raamatunlukijan oli perehtyä laajaan VT:iin. Virkkusen yhdessä Aarne Auvisen ja Rafael Holmströmin kanssa toimittaman lukukirjan oli tarkoitus tarjota VT muodossa, ”josta siihen tutustuminen haitatta voi alkaa”. Kirjassa oli säilytetty Raamatun kirjojen järjestys ja esitystapa, lyhennetty historiallisten kirjojen osuutta ja jätetty pois vähemmän tärkeitä kohtia. Mukaan oli pyritty ottamaan kaikki VT:n uskonnolliseen ytimeen kuuluva. Tarkoitukseksi oli herättää oppilaissa halu omaksua syvemmin VT:n totuudet. Kirjassa oli myös 31 kuvallistetta ja karttaa.²⁰

I-II luokan kurssit sisältäneet *Keskikoulun uskontokirja 1* (1958) jakautui kahteen pääjaksoon: Jumalan johto Israelin kansan vaiheissa ja Jeesuksen elämää. Jaksojen alussa on lyhyet johdannot Raamattuun. VT:n osuus jakautui viiteen alalukuun. Jaksoa elävöitti 29 kuvaa ja piirrosta sekä kolme karttaa. Jeesuksen elämää käsittelevä jakso jakautui seitsemään alalukuun. Havainnollistajana oli 49 piirrosta ja valokuvaa.

Kouluhallituksen kirjan käsikirjoituksesta pyytämässä tuomiokapitulien ja muissa lausunnoissa sitä sellaisenaan, vaadittiin siihen korjauksia ja ehdotettiin sen muuttamista opettajan ohjekirjaksi. Kuopion tuomiokapituli totesi, että kirjan hyväksyminen edellytti opetussuunnitelman muuttamista. Virkkusen korjattua ja supistettua kirjan tekstiä kouluhallitus hyväksyi sen oppikirjaksi (1957). Pitkä hyväksymisprosessi osoitti, että tekijän ajatuksia ja varsinkin opetussuunnitelmasta poikkeavia korostuksia ei tahdottu hyväksyä. Virkkunen seurasi oppikirjansa soveltuvuutta tarkoitettulle luokkasteelle ja muutti sen 4. painoksessa monia kappaleiden otsikkoja. Myös selitykset oli osin uusittu käsiteltävän asian ytimen selventämiseksi. Raskaiksi osoittautuneita kappaleita oli jätetty pois ja korvattu osin uusilla.²¹

Keskikoulun uskontokirja 2 (1960) sisälsi III-IV luokkien kurssit. Dogmaatista, eettistä, kirkkohistoriallista ja kirkkotiedollista ainesta sisältänyt kirja jakautui kahteen jaksoon, jotka molemmat oli edelleen jaoteltu seitsemään alalukuun. Muuten kirja rakentui samoille periaatteille kuin kirjasarjan I osa. Käsiteltävät kohdat oli määrä lukea suoraan UT:sta niiden

kappaleiden yhteydessä, joiden alkuun ne oli lihavoidusti merkitty, muuten itse kirjasta. Raamatunkohdat oli painettu kirjaan silloin, kun niiden etsiminen Raamatusta olisi ollut liian hankalaa. Kappaleisiin oli liitetty kysymyksiä, kyselyin koottuja persoonallisia kertomuksia ja anekdootteja opetuskeskustelussa, oheislukemistona tai oppilaiden työtehtävien aiheina käytettäväksi. Tekstiä havainnollisti 71 valokuvaa, piirrosta ja karttaa.

Kouluhallituksen tuomiokapituleilta pyytämässä useimmissa lausunnoissa vaadittiin korjauksia käsikirjoitukseen. Tekijä muutti osin tekstiään ja piti osin kiinni ratkaisuihstaan, koska hän oli halunnut tehdä kirjasta oppilaiden edellytyksiä vastaavan. Normaalisti poiketen ja tekijälle periksi antaen kouluhallitus hyväksyi (1960) oppikirjan käyttöön, vaikka se ei noudattanutkaan täysin voimassa olevaa opetussuunnitelmaa.²²

Virkkunen laati käsikirjoituksen myös Keskikoulun uskontokirja 3:ksi V luokkaa varten. Sen kaksi alkuosaa - "Ihmiseksi kasvaminen" ja "Uskontojen maailma" - poikkesi opetussuunnitelmasta. Käsikirjoituksesta pyydetty lausunnot olivat kriittisiä. Vaikka Virkkunen puolusti näkemyksiään ja korjasi käsikirjoitustaan kouluhallitus hylkäsi sen kouluneuvos Martti E. Miettisen esityksestä. Miettisen mukaan Virkkunen kielsi evankeliumin perussanomien, ja tämän kristillisyydennäkemyksen poikkesi monissa muissakin tärkeissä kohdissa kirkon opetuksesta. Miettinen piti kirjaa myös liian vaikeana. Myöhemmin (1963) Virkkunen julkaisi opetussuunnitelmasta poikkeavat osat kirjasena "Kasva ihmiseksi". Se kuvasi psyykkisten tekijöiden pohjalta ihmisen henkistä kasvua sekä pyrki liittämään uskonnollisen elämän ja toiminnan toisiinsa ja vastaamaan kysymykseen "Miten olisi eletävä?".²³

Kansakoulun V-VI luokkien *Kansakoulun uskontokirja II:n* (1961) Virkkunen kokosi keskikoulun kirjojen sisällöistä. Hän oli jo neuvonut "Kansakoulun uskontokirja I:n" tekijöitä (Toivo Kulometsä ja Airi Tuulensuu) ja auttanut heitä kirjan jäsenyyksen laadinnassa. Virkkusen kirja liittyi kiinteästi kirjasarjan I osaan.²⁴

Vanhan testamentin opetukset (1967) Virkkunen laati keskikoulun ensimmäisen luokan oppikirjaksi uusien oppiennätysten mukaan. Se sisälsi "Keskikoulun uskontokirja 1:n" ensimmäisen jakson pienin muutoksin. Kirjoja saattoi siten käyttää rinnakkain. Keskikoulun toisen luokan oppikirjaksi laaditun *Jeesuksen elämä ja opetukset* (1968) opetusaines oli yhdistelty "Keskikoulun uskontokirja 1-2:n" sisällöistä. Sen sisällysluetteloon oli

merkitty aikaisempien kirjojen vastaavat kappaleet. Uuden kirjan kappaleet oli otsikoitu osin uudelleen.²⁵

Ainoan lukion oppikirjansa *Evankeliumin näköaloja* (1968) Virkkunen laati uusien oppiennätysten mukaan oppikoulun VI luokkaa varten. Se perustui monivuotisen kokeilun tuloksena syntyneeseen käsitykseen, että tämän asteen uskonnonopetuksessa oli tärkeää auttaa oppilaita omiin oivalluksiin. Siten heille voitiin antaa rakennusaineiksia oman maailmankatsomuksen muotoutumiseen, johon heillä tässä iässä oli suuri tarve. Tämän tehtävän täyttääkseen oppikirjan oli annettava oppilaille kaikki itsenäiseen työskentelyyn tarvittava informaatio. Sen mukaisesti kirja jakautui kolmeen jaksoon: ”Uskontojen maailma”, ”Todellisuus kristinuskon valossa” ja ”Ihmisinä maailmassa”. Kirjassa oli paljon viittauksia Raamattuun, koska oppilaiden oli saatava tutustua siihen yksityiskohtaisesti. Kirja oli tarkoitettu monivuotoiseen käyttöön ja itsenäiseen opiskeluun. Siksi tekijä oli välttänyt siinä luettelomaisuutta ja suppeutta.²⁶

Uskonnonpsykologisesti orientoitunut, syvälinen pedagoginen ajatteli ja T. P. Virkkunen halusi kehittää oppikoulun uskonnon opetussuunnitelmia siten, että aine olisi antanut selkeän tiedollisen kuvan kristinuskosta ja saanut oppilaat ottamaan se elämänsä perustaksi. Tämä edellytti Raamatun ja etiikan opetuksen lisäämistä sekä kirkkohistorian vähentämistä. Opetussuunnitelmissa oli myös otettava huomioon oppilaiden kulloinenkin kehitysvaihe. Virkkunen pyrki näihin tavoitteisiin mm. kirjoittamalla asiasta, osallistumalla suoraan opetussuunnitelmatyöhön SUOL:n sihteerinä ja puheenjohtajana ja laatimalla tietoisesti oppikirjansa opetussuunnitelmien vastaisiksi.

¹ *Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli*. Pieksämäki 1963, 454–455; *Suomen teologit ja kirkkomausikot*. Hämeenlinna 1974, 539–540; *Virkkunen* Yksilön uskonnollinen kehitys, passim; *Mervi Vihavainen* T. P. Virkkunen uskonnonopetuksen uudistajana. Uskonnonpedagogiikan laudaturtutkielma. Helsingin yliopiston teologisen tiedekunnan kirjasto (HYTTK) 1981, 3–4.

² Suomen III yleinen uskonnonopettajain kokous (YUK) ptk. 4.1.1936; Suomen uskonnonopettajain liiton arkisto (SUOLA) Hall. ptk. 10.4.1936; SUOL:n säännöt § 2, II; Helsingin uskonnonopettajain kerhon ptk. 18.3.1938; Kiertokirje 1/1938; *Uskonnonopetuskeskymyksiä*. Suomen kolmannen Yleisen Uskonnonopettajain Kokouksen (YUK) esitelmät. Jyväskylä 1936; *Uskonto ja koulukasvatus*. Neljännen YUK:n esitelmät. Porvoo 1939; *Kajja-Liisa Laurio* Oppikoulun uskonnon opetussuunnitelma vuosina 1941–1956. Käytännöllisen teologian laudaturtutkielma. HYTTK 1967, 4–5; *Hannu Välimäki* Suomen uskonnonopettajain liitto 1938–1988. TA 1988, 177; *Merja Hytti* Suomen uskonnonopettajain liitto, synty ja kehitys vuosina 1938–1966. Uskonnonpedagogiikan pro gradu-työ. HYTTK 1988, 12, 15–20, 27.

- ³ SUOLA Hall. ptk. 1.10.1938; IV yleinen uskonnonopettajien kokous 1938, ptk. 3.1.1938; *Hyt-ti* 1988, 21-22, 25-27.
- ⁴ *Virkkunen Raamatullisen opetuksen oppikirjat*. Uskonto ja koulukasvatus. Porvoo 1939, 144-161; *Hyt-ti* 1988, 25-26.
- ⁵ *Virkkunen Eräitä puutteita nykyisissä uskonnon oppiennätyksissä*. Kasvatusopillinen Aika-kauskirja (KA) 1941, 238-241; *Vihavainen* 1981, 19-22; *Hyt-ti* 1988, 34.
- ⁶ *Virkkunen Kirkkohistoriallisen aineksen pedagoginen arvo*. Kasvatus ja Koulu 1944, 98-112.
- ⁷ *Virkkunen Raamatullisen opetuksen oppikirjat*. Uskonto ja koulukasvatus II. Porvoo 1939, 147-256; *Virkkunen Eräitä puutteita nykyisissä uskonnon oppimäärissä*. KA 1941, 236-238; *Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodiset ohjeet*. Helsinki 1941; *Laurio* 1976, 8-12, 101-111; *Vihavainen* 1981, 19-20.
- ⁸ *Lauri Kaila* Oppikoulujen uskonnon opetuksesta. KA 1942, 4-15; Oppikoulujen uskonnon opettamisesta. KA 199-200; *Laurio* 1967, 6, 9; *Vihavainen* 1981, 18, 22-24.
- ⁹ *Virkkunen* Oppikoulujen uskonnon opetuksesta. KA 1942, 108-109; *Laurio* 1967, 6-7; *Vihavainen* 1981, 17-18, 22.
- ¹⁰ *Virkkunen* 1941, 238-242; *Laurio* 1967, 6; *Vihavainen* 1981, 17, 21-22.
- ¹¹ *Valtion oppikoulujen oppiennätykset ja metodiset ohjeet*. Helsinki 1941, 19-22; *Uskonnonopetus ja nykyaika*. Suomen viidennen yleisen uskonnonopettajain kokouksen esitelmät. Helsinki 1944, passim; *Laurio* 1967, 19-20, 23-24, 72, 89.
- ¹² *Virkkunen* Uskonnonopetus sivistysihanteen valossa. *Vartija* 1945, 12-21.
- ¹³ SUOLA Vuosik. ptk. 8.1.1947; Hall. ptk. 16.3.1948; *Virkkunen* Uskonnon opetuksen uudistamisen suuntaviivoja. KA 1948, 237-250; *Laurio* 1967, 73-74; *Vihavainen* 1981, 27, 32-33.
- ¹⁴ *Erkki Rauha* Uskonnon opetuksen uudistamisen suuntaviivoista. KA 1949, 20-22; *Virkkunen* Uskonnon opetuksen uudistamisesta. KA 1949, 65-67.
- ¹⁵ SUOLA YUK Ptk. 3-5.1.1951, 7-9.1.1954; *Vihavainen* 1981, 34.
- ¹⁶ *Virkkunen* Systemaattisen aineksen vaikutus nuorten uskonnolliseen elämään. KA 1956, 4-14.
- ¹⁷ *Virkkunen* 1956 Uskonnonopetuksen perusongelmia. Diss. Kuopio 1956, passim; *Virkkunen* Uskonnonopetuksen perusongelmat ja käytäntö. *Lectio praecursoria* 24.11.1956. TA 1957, 71-78.
- ¹⁸ *Virkkunen* Näkökohtia lukion raamatunopetuksesta. *Kristillinen Kasvatus* (KK) 1968 (c), 84-85.
- ¹⁹ *Vihavainen* 1981, 51-52.
- ²⁰ *Aarre Auvinen & Rafael Holmström & T. P. Virkkunen* (toim.) *Vanhan testamentin lukukirja*. Porvoo 1940, 5-6, 533-543.
- ²¹ *Virkkunen* Keskikoulun uskontokirja 1. Porvoo 1958; 4. p. 1965, 5; *Vihavainen* 1981, 54-63.
- ²² *Virkkunen* Keskikoulun uskontokirja 2. Porvoo 1960, 5; *Vihavainen* 1981, 65-70.
- ²³ *Virkkunen* Kasva ihmiseksi. Porvoo 1963, esipuhe; *Vihavainen* 1981, 72-73.
- ²⁴ *Virkkunen* Kansakoulun uskontokirja II. Porvoo 1961, 5-8; *Vihavainen* 1981, 71.
- ²⁵ *Virkkunen* Vanhan testamentin opetukset. Porvoo 1967, 5-8; *Jeesuksen elämä ja opetukset*. Porvoo 1968, 5-8.
- ²⁶ *Virkkunen* Evankeliumin näköaloja, esipuhe. Porvoo 1968 b; *Virkkunen* Näkökohtia lukion raamatunopetuksesta. KK 1968 c; *Vihavainen* 1981, 106-112.